

והנה כמו ליל חשכתי – איוב בין אלתרמן לרחל

שפרה צח

לא שְׁלֹת ולא נְחַת. אך כעת חיה / עוד נכון לנו ערב מנוחות, רעיה.
וּפְתַחַת חלונך ורגעת בו פלאים / והרוח תנע עריסות ותלויים
והרוח תאמר: בְּנֵי צַאנִי וְאֵילֵי / ונערות תזמרנה את שיר אֵלְלִי.
וזימרו נערות: צמותינו קלעים / והערב עלינו יפה לאלוהים
והנה כמו ערב חשכנו / והנה מזמרות אנחנו.

רבו צער ורוגז, אך את הרואה / כי נכון לנו ערב מנוחות, רעיה.
והרהרנו דומם: מי באש יִצְרֶף / ומי יִשְׁקֵט, בת, ומי יִטְרֶף
ומי יִשְׁאַר לבדד, ואולי / לא תקום בו גם רוח לומר אֵלְלִי.
והנה הרהורינו רוגעים וגלויים / והערב עלינו יפה לאלוהים
והנה כמו ערב חשכנו / והנה חשכים אנחנו.

לא פיללת, לא חיכית. אבל את הרואה / כי נכון לנו ערב מנוחות, רעיה.
ונגעה בך בלי קול השמחה הרכה / והלבין השיער העוטר לרקה
והאושר יִגַע וחוֹרֶת פְּלִילִי / בהלך בם ירח ושיר אֵלְלִי.
ודיברת: זה דודי העולה בבלואים / ואני לו אשתו היפה לאלוהים
ואראה את פניו וחשכתי / ולא אֶבְךָ, כי שפתי נשכתי.

"שיר של מנוחות" קרא אלתרמן לשיר המצמרר הזה, שבהפוך-על-הפוך אין בו רגע אחד של מנוחה. רק זרמים תת-קרקעיים של אימה וחשכה. אלתרמן הוא אמן האסוציאציה מן המקורות. במחי קוד בן שתיים-שלוש מילים הוא מצליח להשרות על הקורא את העולם הרגשי שהוא מכוון אליו, וכאן הוא עושה זאת בצורה מתחכמת במיוחד. העין נתפסת קודם כל לשורות הקצובות שבמרכז השיר: "והרהרנו דומם: מי באש יִצְרֶף / ומי יִשְׁקֵט, בת, ומי יִטְרֶף", שמהדהדות לנו את בית-דין-של-מעלה מתפילת 'ונתנה תוקף' של הימים הנוראים:

כַּמָּה יַעֲבִירוּ וְכַמָּה יִפְרֹאוּ: מִי יִחְיֶה וּמִי יָמוּת, מִי בִקְצוֹ וּמִי לֹא בִקְצוֹ,
מִי בַמַּיִם וּמִי בַאֲשׁ, מִי בַחֲרֵב וּמִי בַחֲיָה, מִי בְרַעַשׁ וּמִי בַמְּגִפָּה,
מִי זָנוּחַ וּמִי יָנוּעַ, מִי יִשְׁקֹט וּמִי יִטְרֹף.

ההדהוד הזה כל כך חזק, עד שכמעט אנחנו מפספסים את הרמז שהוא מניח לפנינו ממש בתחילת השיר: "לא שלוות ולא נחת", פותח הבית הראשון, "רבו צער ורוגז" ממשיך הבית השני. שני החלקים מצטרפים לפסוק מספר איוב: "לֹא שְׁלוֹתַי וְלֹא שְׁקִטְתִּי וְלֹא נְחֹתַי וְיָבֵא רִגְזִי (איוב ג' 26). ומהרגע שקולטים את זה, אי אפשר להתעלם מהמוטיבים ה'איוביים' שחוזרים בטקסט שוב ושוב – ה"אללי" שהוא כמעט ייחודי לאיוב ("אֵם רְשַׁעְתִּי אֶלְלִי לִי") והחושך ההולך ומשתלט ("הַיּוֹם הַהוּא יְהִי חֹשֶׁךְ אֵל דְּרִשְׁהוּ אֱלֹהִים מִמַּעַל וְאֵל תּוֹפֵעַ עָלָיו נִהְרָה; וַיִּגְאַלְהוּ חֹשֶׁךְ וְצַלְמוֹת תִּשְׁכָּן עָלָיו עַנְנָה").

גזר הדין האלוהי, אומר לנו אלתרמן, אכזרי יותר ממה שנדמה לנו ממבט ראשון. לא משפט יש כאן, כמו שחשבנו בהתחלה, ואף לא אפשרות לחזור בתשובה ולהעביר את רוע הגזירה, אלא גזר דין שרירותי של האל הכול-יכול, ועונש המוות יגיע בוודאות "כעת חיה". צדק? משפט? חמלה? דבר מכל אלו אינו נמצא בעולם האדיש, שבו הרוח מניעה באותו שוויון נפש את ראשית החיים ואת סופם, הנערות ממשיכות להיות יפות ולשיר, והערב ממשיך להיות "יפה לאלוהים", ובתוך כל זה בא המוות, חסר כל פשר או נחמה.

עוד נכון לנו ערב מנוחות?

רגע, אומר הקורא, שכבר עבר שיעור ספרות אחד או שניים בחייו, איוב לא בהכרח מסמל גורל קודר ומאיים. הנה שיר של רחל שאומר בדיוק ההיפך:

תִּנְנִי כִּי פְתוּחַ בְּסֶפֶר אִיּוֹב.

– אִישׁ מִפְּלֵא! לְמַדְנוּ גַם אָנוּ

לְקַבֵּל אֶת הַרַע כְּקַבֵּל אֶת הַטּוֹב

בְּבִרְכָה לְאֵל שֶׁהִכְנוּ.

לוֹ כְּמוֹךְ נִדְעַ בְּהִגָּה וְהִי

לְפָנָיו לְשַׁפֵּךְ אֶת הַשִּׁיחַ,

וְכְמוֹךְ נְבוֹא בְּחִיקוֹ הָאֲבָהִי

אֶת הָרֹאשׁ הָעֲגִיף לְהַנִּיחַ.

כמה שונה איוב שלה, המסוגל "לשפוך את השיח", מאלו ה"מהרהרים דומם" של אלתרמן, ואיזו אווירה של אמון ואמונה נסוכה על השיר! איוב של רחל הוא סמל של קבלת הדין מתוך פיוס והשלמה. הרע והטוב באים והולכים, אך חיקו של האב הנצחי לעולם ממתין לך, מוכן לספק את המנוחה והנחמה.

אשתו היפה לאלוהים

שורש ההבדל ביניהם נעוץ בנקודת המבט. וכאן בעצם טמונה תחבולה ספרותית נוספת של אלתרמן: הוא לא כותב מנקודת מבטו של הסובל דמוי-איוב עצמו, כמו רחל, אלא מנקודת המבט של מי שצריך ללוות מהצד את הדעיכה של בן הזוג. בכך הוא מציב את עצמו לצידה של **אשת איוב**.

חייה הספרותיים של אשת איוב קצרים מאוד – וארוכים מאוד. בתנ"ך עצמו היא מפציעה פעם אחת בלבד ונעלמת: כשהיא רואה את איוב לאחר כל אסונותיו יושב מוכה שחין באפר ו"מתגרד בחרש", היא אומרת לו את המשפט המפורסם "עֲדָךְ מִחֲזִיק בְּתַמְתְּךָ, בְּרַךְ אֱלֹהִים וְמָת" (איוב ב 9). שש מילים בסך הכול, וכמה דיונים בעקבותיהן בספרות הפרשנית והמדרשית!

היחס לאשת איוב נע בין שני קטבים: הפרשנות המסורתית, ובעקבותיה התיאולוגיה הנוצרית, הפכה אותה לעוזרת השטן, זו שמדרבנת את איוב לקלל את אלוהים – יריבו של השטן בהתערבות השמימית. בכך היא-עצמה הופכת לעוד ניסיון שאיוב צריך לעמוד בו. מנגד, הפרשנות הפמיניסטית המודרנית רואה בה את הגיבורה האמיתית של הספר. היא זו שמצליחה לפקוח את עיניו של איוב, לטלטל אותו מאמונתו המקובעת ללא סייג ולהעלות את השאלות הקיומיות העומדות ביסוד נאומיו המפורסמים. בין לבין ניצבת גישת הביניים, שרואה בה אשה ריאליסטית, המתווה בפני איוב את הדרך היחידה לגאולה מהירה מייסוריו: "ברך אלוהים – ומות", בין אם כוונתה שאיוב יברך את האל מתוך אדיקותו והמוות המהיר יהיה גמולו, ובין אם כוונתה שיקלל, והמוות יהיה עונשו המייד.

כי שפתיי נשכתי

אלתרמן, שהוא מהעמוקים שבפרשני התנ"ך המודרניים, בוחר בכיוון אחר. לא של שיפוט אלא של הזדהות. ב"שיר של מנוחות" הוא מפנה זרקור אל כל ה"אשת-איובים" באשר הם, גברים ונשים כאחד, שנידונו ללוות אדם אהוב בדעיכתו, כשידם קצרה מלהושיע. בעדינות רבה עוברים בתי השיר מההלם של הידיעה הראשונית, כאשר עדיין נדמה שהעולם ממשיך לזמר, דרך ההבנה המתחילה להפציע בבית השני שהאחד "ייטרף" והשני "יישאר לבדד", ועד חוורון המוות של

הרעיה בבית האחרון, המחשיך סופית את עולמו של הדובר.
אבל ההשראה האיובית שמרחפת מעל השיר עושה עוד דבר. היא מעזה לגעת
בסוגיה שממעטים לדון בה: מדרג הסבל. כאשר אלוהים מנחית מכה על ראשו של
אחד מבני הזוג, היא נופלת בעצם על שניהם. אך רק לנפגע הישיר יש לגיטימציה
לקלל את יומו, בעוד שרעהו נדרש לנשוך שפתיים ולשתוק. אין הכרה בסבלו וגם לא
אפשרות לבטא אותו, במילים או במעשה. הרי מרוב שהספר מדגיש את סבלו
וייסוריו של איוב אנו שוכחים שהעונש נחת גם על אשתו – אלו הילדים שלה שמתו,
זה בעלה שהיא רואה בקלונה, זה גם הרכוש והחיים שלה שאבדו. ובכל זאת, רק
איוב זוכה בתהילה של מי שעמד בניסיון, בעוד שאשתו, שדבריה הם אולי ביטוי
למה שאיוב חושב בליבו, ננזפת על ידו "כְּדַבֵּר אַחַת הַנְּבִלּוֹת תִּדְבְּרִי". איוב זוכה
לספר שלם על שמו, לאשתו לא נותר זכר. שמה עלום. אנו אפילו לא יודעים אם
הבנים הנוספים שנולדו לו – הגמול האלוהי על צדיקותו – הם ממנה או מאשה
אחרת. איוב, בתוך ייסוריו, מוקף בדיבורים. הוא מנהל דיאלוגים נוקבים עם
אלוהים ועם הרעים. סביב אשתו – דממה.
הסובל עצמו, אומר לנו אלתרמן, יכול למצוא משמעות בסבלו, ולהפיק ממנו
"שמחה רכה". אך לצועד לצידו אין מאומה. אפילו לא פריבילגיה לבכות. רק נשיכת
שפתיים חסרת קול, חסרת כל.